

Beata Borowska-Beszta

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Urszula Bartnikowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Katarzyna Ćwirynkało

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**ANALIZA WTÓRNA JAKOŚCIOWYCH DANYCH ZASTANYCH:
PRZEGLĄD ZAŁOŻEŃ TEORETYCZNYCH
I APLIKACJI METODOLOGICZNYCH¹**

Wprowadzenie

Rozwój technologiczny przyczynił się do zbierania i archiwizowania ogromnej ilości materiału badawczego, który jest łatwo dostępny na potrzeby badań, w tym analiz wtórnych [Johnston 2014]. Żyjemy w czasach wysokiego poziomu dynamiki komunikacji społecznej i dzięki nowym mediom mamy dostęp do ogromnego rezerwuaru różnorodnych danych jakościowych, potencjalnych źródeł formalnych, nieformalnych, osobistych [Heaton 2008]. Badacze jakościowi reprezentujący nauki społeczne, w tym pedagogikę, są konfrontowani w różnorodny sposób z bogactwem danych jakościowych. Dodatkowo dzięki rozwojowi technologii informacyjnych oraz udoskonalaniu procesów archiwizacji i udostępnianiu danych jakościowych mogą korzystać z profesjonalnie opisanych materiałów źródłowych, pierwotnie zgromadzonych przez innych uczonych,

¹ Artykuł powstał jako wynik prac naukowo-badawczych członków Zespołu Pedagogiki Specjalnej KNP PAN, a ponadto został stworzony w ramach konsorcjum naukowego Wydziału Nauk Pedagogicznych UMK i Wydziału Nauk Społecznych UWM.

z własnej lub innych dyscyplin naukowych. Na tej podstawie, przy realizacji różnych badań mogą budować wiedzę kulturową i edukacyjną, wspartą wynikami i konkluzjami z danych powtórnie analizowanych. W praktyce prowadzenie analiz wtórnych wymaga jednakże od badaczy solidnego przygotowania i planowania oraz rozważenia całości procesu poznawczego, łączącego założenia teoretyczne analiz wtórnych danych jakościowych oraz wymogi metodyki ich realizacji, a także uwzględnienia i rozważenia kwestii i rozwiązań etycznych tego typu dociekań naukowych. Pomimo uznania przez nas ważkości utrzymywania metodycznej elastyczności i otwartości badań jakościowych, postulowanych m.in. przez Wolcotta [1992], jesteśmy przekonane o potrzebie metodologicznej precyzji prowadzenia analiz wtórnych, na każdym etapie prac badawczych - począwszy od ustalenia pytań badawczych wtórnych i założeń teoretycznych badań, poprzez dobór próby danych pierwotnych, aż do sposobów realizacji samych analiz.

Założenia teoretyczne jakościowej analizy wtórnej

Definiowanie

Analiza wtórna w naukach społecznych jest takim sposobem prowadzenia czynności badawczych, który polega na ponownym analizowaniu danych surowych, zastanych i uprzednio zarchiwizowanych oraz zebranych przez innych autorów w ramach ich prymarnych projektów badawczych [Hinds, Vogel, Clarke-Steffen 1997; Corti, Thompson 2007; Bartnikowska, Ćwirynkało, Borowska-Beszta 2017]. Corti i Thompson [2007] wskazali, że początki jakościowych analiz wtórnych w badaniach społecznych można datować na lata 60. XX wieku. Autorzy pisali, że „(...) istnieje w naukach społecznych znakomicie ugruntowana tradycja ponownych analiz danych ilościowych. Nie ma żadnych logicznych powodów do tego, aby analizy wtórne nie były realizowane z wykorzystaniem wtórnych danych jakościowych. Niemniej jednak, wśród badaczy jakościowych nie istnieje obecnie analogiczna kultura badawcza, wspierająca wtórne analizy danych zgromadzonych przez innych badaczy” [Corti, Thompson 2007, s. 297].

Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall [2010] cytują wyrażone w 1963 roku przez Glasera [1963, s. 11] ogólne warunki precyzujące pozycję badacza i rolę nowych interpretacji danych pierwotnych. Tym samym Glaser [1963] wskazał, co

dana analiza ma wnosić do nauk społecznych. Autor uważa bowiem, że analiza wtórna jest „prowadzona przez niezależnego badacza, który poza innymi kwestiami, jakie bada, może dodać nowej mocy fundamentalnej wiedzy społecznej” [Za: Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010, s. 336].

Owa wskazana przez Glasera [1963] niezależność pozycji badacza, rozumiana - naszym zdaniem - jako element triangulacyjny w badaniach, odnosiłaby się do jednego z wariantów stosunku wobec tworzenia danych jakościowych pierwotnych i dotyczyłaby badacza, który nie gromadził danych surowych. Jakkolwiek prowadzenie analiz wtórnych nie wyklucza tego, że dane pierwotne mogli uprzednio zgromadzić również badacze i analitycy zestawów danych wtórnych. Nie pojawiają się w literaturze metodologicznej postulaty wprowadzenia czy obowiązywania rygoru bezwzględnego zastrzeżenia i wykluczenia z gromadzenia danych pierwotnych analityków wtórnych. Zdaniem Padgett, analiza wtórna może być dokonywana przez pierwotny zespół badawczy, przez niektórych członków pierwotnego zespołu badawczego - jakkolwiek we współpracy z nowymi badaczami - bądź przez zupełnie nowy zespół badawczy, czasami z minimalną wiedzą na temat badań pierwotnych [Padgett 2008].

Chronologicznie, stosowanie analiz wtórnych było wcześniejszym i częstym sposobem ich prowadzenia w badaniach ilościowych osadzonych w paradygmacie pozytywistycznym, jakkolwiek od ubiegłego wieku dostępne są opracowania i raporty z konstruktywistycznych badań wtórnych danych surowych pochodzących z archiwów. Szeroko na temat dostępności brytyjskich archiwów piszą Corti i Thompson [2007]. W Polsce również tworzone są bazy surowych danych jakościowych. Między innymi w Warszawie istnieje baza surowych danych jakościowych z dyscyplin socjologii i antropologii kulturowej, zamieszczona w Archiwum Danych Jakościowych Instytutu Filozofii i Socjologii PAN [Zob. http://www.adj.ifispan.pl/o_archiwum].

Trzeba dodać, że analizy wtórne realizowane są z użyciem danych zwanych pierwotnymi. Są to materiały empiryczne zwykle stanowiące zestawy danych surowych, pochodzące z konkretnych zakończonych projektów badań jakościowych. Rozróżnienie typów danych i analiz na pierwotne i wtórne nadaje w procesie projektowania badań wtórnych metodologicznej przejrzystości, zarówno w budowaniu koncepcji prowadzonych analiz wtórnych, ich realizacji, jak i przy pisaniu raportu z badań.

Charakterystyka

Analiza wtórna zastanych danych jakościowych ma własną specyfikę, można rzec - za Kubinowskim [2010] - idiomatyczność, a także umocowanie paradygmatyczne konstruktywistyczne/interpretatywistyczne. Różni się - zdaniem Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall [2010] - od podejść badawczych analitycznych, których celem jest weryfikacja, analiza krytyczna i ocena teorii, metod oraz wyników badań z istniejących wtórnych danych jakościowych [Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010, s. 336]. To, co wyróżnia jakościową analizę wtórną, dotyczy specyficznych celów badań i sposobów jej realizacji, na co wskazali Corti, Thompson [2007]. Dodatkowym celem i możliwością wykorzystania jakościowej analizy wtórnej jest uczenie się metodologii badań społecznych na materiale zastanym oraz analiz badań jakościowych przez młodych i niedoświadczonych badaczy [Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010, s. 336]. W naszym przekonaniu, ma to szczególne znaczenie w terenach badawczych i scenach kulturowych grup i kultur wrażliwych społecznie, w kulturach niepełnosprawności. Dodatkowo, Fielding wskazuje zalety jakościowych analiz wtórnych prowadzonych w populacjach, do których trudno jest zdobyć dostęp, nazywając je *populacjami nieuchwytnymi* [Fielding 2004. Za: Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010, s. 336].

To, co wydaje się w tle jednym z celów wtórnych analiz danych jakościowych, zmierza do prowadzenia ich w kierunku uzyskania większego nasycenia danych i w kierunku reprezentatywności. Zdaniem Corti i Thompson, analizom wtórnym danych jakościowych towarzyszy łączenie różnych metod i technik prowadzenia badań zgodnie z celem analiz. W założeniach poprawnie realizowanej analizy wtórnej dopuszczalna jest różna wielkość próby celowej, czyli liczby transkrypcji danych pierwotnych lub zestawów danych z konkretnych badań. Dane bowiem mogą pochodzić z małych prób celowych, ale także mogą obejmować transkrypcje danych pochodzących łącznie od 500 informatorów [Corti, Thompson 2007, s. 297].

Autorzy kontynuują wskazanie wariantów oraz bogactwa typów źródeł pierwotnych, które mogą stać się danymi do analiz wtórnych. Do danych zaliczają „wywiady – zarówno pogłębione, nieustrukturalizowane, indywidualne, grupowe –

dzienniki pracy terenowej, notatki z obserwacji, strukturalizowane lub nieustrukturyzowane, dokumenty osobiste, fotografie. Ponadto, wiele typów danych może być stworzonych w różnych formatach: digitalizowane, papierowe (drukowane lub rękopisy), audialne, wideofoniczne lub fotograficzne” [Corti, Thompson 2007, s. 297]. Autorzy precyzują warunki związane z próbą celową danych pierwotnych do analiz wtórnych konkluzją dotyczącą jakości prób oraz ich implikacji poznawczych. Dostrzegają bowiem lepszy potencjał analityczny w szerszym zestawie czy wręcz szerszych zestawach danych pierwotnych, na przykład liczących 100 transkrypcji z danych pochodzących z pogłębionych wywiadów oraz udokumentowanych notatek terenowych, szczególnie gdy dobór próby celowej jest oparty na przejrzystych kryteriach. Mniejszy potencjał widzą natomiast w próbie stanowiącej 20 ręcznie zapisanych bez nagrywania, semi-strukturalizowanych wywiadów. Słusznie jednak wskazują, że najbardziej doniosłe odkrycia mogą pojawiać się po analizach małych relatywnie zestawów danych, zignorowanych uprzednio przez analityków wtórnych. Powodem bywa, na przykład, rzekomo nikła przydatność niewielkich prób danych do wtórnych analiz, co badacze uznają niekiedy jako dane mało warte ich uwagi. To słuszne spostrzeżenie wskazuje i podkreśla - również naszym zdaniem - idiomatyczność postępowania badawczego jakościowej analizy wtórnej, w której badacze powinni zwracać uwagę także na dane pozornie mało przydatne w badaniach lub dane, w pierwszym odczytaniu, pozornie zbędne.

Cele prowadzenia analiz wtórnych

Generowanie nowych perspektyw koncepcyjnych i odkrywanie znaczeń

Heaton [1998] uważa, że dzięki analizom jakościowym wtórnym badacz dostrzega nowe, interesujące *koncepcyjne ognisko* w stosunku do badań pierwotnych. Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall wskazują, że „celem analiz jakościowych wtórnych jest generowanie i syntetyzowanie znaczeń z wielu różnorodnych badań, prowadzonych jako, na przykład, meta-studia danych jakościowych [Paterson et al. 2001], meta-etnografie [Noblit, Hare 1988], meta-socjologia [Furfey 1953] i meta-badania [Zhao 1991]” [Za: Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010, s. 336].

Generowanie nowych pytań badawczych

Zdaniem Hinds, Vogel, Clarke-Steffen [1997], analizy wtórne prowadzi się również jako wykorzystanie istniejących danych, aby dzięki nim znaleźć odpowiedź na inne pytanie badawcze niż te postawione w badaniach pierwotnych. Taki typ badań, opartych na analizie wtórnej danych jakościowych, zastosowały autorki niniejszego artykułu w badaniach dotyczących problemu *wzoru tranzytu do dorosłości* mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną. Analiza wtórna była prowadzona w 2016-2017 roku, dotyczyła ponownego przeanalizowania danych pierwotnych, zebranych w latach 2010-2014, na temat planów życiowych 46 dorosłych mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Analiza wtórna obejmowała łącznie 3 zestawy zgromadzonych danych jakościowych, co oznacza łącznie materiał empiryczny z 46 transkrybowanych wywiadów [Bartnikowska, Ćwirynkało, Borowska-Beszta 2017].

Generowanie re-ewaluacji wyników badań pierwotnych

Heaton [2008] zwraca natomiast uwagę na możliwości realizacji analizy wtórnej w kontekście re-ewaluacji wyników badań pierwotnych.

Typy i źródła danych pierwotnych

Heaton [2008] wskazuje, że analizy wtórne można prowadzić wykorzystując trojaki źródła pochodzenia danych pierwotnych i miejsca ich przechowywania. Autorka dzieli źródła danych pierwotnych na *formalne repozytoria*, które znajdują się w depozytach instytucji, uczelni etc., z których badacz może skorzystać. Te dane - zdaniem Heaton - zwykle są doskonale udokumentowane i opisane profesjonalnie przez archiwistów oraz spełniają kryteria etyki ich gromadzenia. Dodatkowo ich wartość podnoszą kryteria transparentnego, profesjonalnego opisu, jakie dane muszą spełniać zanim znajdą się w repozytorium lub archiwum. Dane deponowane w archiwach i *formalnych repozytoriach* zwykle spełniają większość kryteriów, jakimi badacze prowadzący analizy wtórne byliby zainteresowani, ponieważ dzięki precyzyjnemu opisowi badacz potrafi wybrać optymalne zestawy danych do realizacji analiz wtórnych. Drugim rodzajem danych pierwotnych, jakie badacze

mogą wykorzystać wtórnie, są dane składane w tzw. *repozytoriach nieformalnych*. Ten rodzaj danych - zdaniem Heaton - pochodzi zwykle od badaczy pierwotnych, którzy mają do dyspozycji dane zgromadzone pierwotnie do własnych badań, których jednakowoż nie wykorzystali w analizach pierwotnych. Badacze tzw. pierwotni mogą podzielić się własnymi zebranymi danymi z badaczami wtórnymi lub - co się zdarza - badacze pierwotni mogą zasilić zespoły analityków wtórnych. W ten sposób zespół skorzysta z danych pochodzących z *repozytoriów nieformalnych*. Heaton wskazuje również wariant, w którym badacz pierwotny prowadzi indywidualne analizy wtórne, korzystając z własnych uprzednich zasobów *repozytoriów nieformalnych*. Trzeci wariant i pochodzenie danych upatruje Heaton w samodzielnym gromadzeniu danych pierwotnych (*self-collected data*) przez badacza wykonującego analizy wtórne. Gdy badacz chce poddać wtórnej analizie wyniki badań pierwotnych w celu ich re-ewaluacji lub odpowiedzieć na dodatkowe inne pytania badawcze, może skorzystać z własnych zasobów i zgromadzonych przez siebie danych.

Strategie analizy wtórnej

W jakościowej analizie wtórnej wyróżnić można szereg kroków o charakterze proceduralnym i oceniającym. Odnoszą się one do sposobu, w jaki badacz zbiera, analizuje i interpretuje materiał badawczy (Creswell 2009. Za: Johnston 2014] i uzależnione są od przyjętej strategii analizy wtórnej.

Turner [1997] opisuje kilka takich strategii, wymieniając wśród nich:

- analityczne rozszerzenie (*Analytic Expansion*), kiedy badacz pierwotny używa pierwotnej bazy danych, aby wkroczyć na kolejny poziom analizy bądź zbadać nowe lub pojawiające się pytania w związku z tworzeniem teorii;
- retrospektywna interpretacja (*Retrospective Interpretation*), która oznacza powrót do bazy danych, umożliwiającą rozszerzenie obszaru badawczego; wtedy analizie poddawane są nowe lub pozostawione bez odpowiedzi pytania badawcze przy wykorzystaniu materiału badawczego, który nie był w pełni zanalizowany lub wytłumaczony w badaniach pierwotnych;
- indukcja fotelowa (*Armchair Induction*), która obejmuje stosowanie nowych technik analizy tekstu lub treści przy wykorzystaniu istniejących danych;

- rozszerzenie prób badawczych (*Amplified Sampling*), co oznacza wykorzystanie i porównanie różnych odległych i teoretycznie reprezentatywnych baz danych do rozwoju teorii;
- walidacja krzyżowa (*Cross-Validation*), która dotyczy wykorzystania innych baz danych w celu potwierdzenia bądź odrzucenia wyników badań oraz/lub opracowania schematów do własnej próby badawczej i badań;
- meta-etnografia (*Meta-Ethnography*), dotycząca porównawczej analizy tekstów z badań terenowych poprzez tłumaczenie jednych badań za pomocą innych;
- analiza łączona (*Aggregated Analysis*), czyli łączenie, analiza i synteza wyników różnych badań w celu rozwinięcia teorii.

Na tej bazie Turner [1997] wyróżnia trzy zasadnicze podejścia w syntezie badań jakościowych: analizę wtórną (analizę dostępnych baz danych jakościowych w celu przeglądu literatury, odpowiedzi na pierwotne pytania badawcze z zastosowaniem innych metod lub odpowiedzi na nowe pytania badawcze przy wykorzystaniu „starych” danych); meta-analizę (analizę wyników oryginalnych badań pochodzących w różnorodnych projektów badawczych, traktowaną jako syntezę wiedzy) oraz współpracę (wspólny wysiłek intelektualny, zakładający interakcję badaczy jakościowych oraz innych interesariuszy, którzy kształtują proces interpretacji jakościowych dociekań).

Modele analiz wtórnych

Turner wymienia ponadto kilka modeli analiz, które pozwalają na rozróżnienie projektów zawierających analizę wtórną, jak i jej pozbawionych. Są to:

- analiza *post factum* (brak wtórnej analizy, pojedyncza baza danych), czyli krytyczne podsumowanie projektu badawczego przez kogoś pozbawionego dostępu do materiału pierwotnego w oparciu o rozważania metodologiczne, badanie lub interpretację zaprezentowanych materiałów;
- analiza *post factum* (wtórna analiza, pojedyncza baza danych), która może przyjąć dwie formy:
 - użycie pierwotnych danych w celu kontynuowania poszukiwań odpowiedzi na pytania badawcze zawarte w pierwotnych badaniach bądź też w celu znalezienia odpowiedzi na nowe pytania badawcze, co

- może dotyczyć zarówno wtórnej analizy danych pierwotnych pochodzących z pojedynczego projektu badawczego, jak i dużych zarchiwizowanych baz danych jakościowych;
- audyt całego projektu badawczego w celu określenia jego wiarygodności, co może być albo częścią pierwotnego projektu badawczego, albo zostać zalecone niezależnie od badacza pierwotnego;
 - analiza *symultaniczna* (brak wtórnej analizy, pojedyncza baza danych), która może bazować na dwóch możliwościach:
 - „zlecone” badania jakościowe, w których administrator prowadzi badania na odległość, kierując pracą innych;
 - równoległa praca różnych badaczy - pełniących rolę konsultantów/doradczego komitetu badawczego - nad projektem badawczym, którzy mogą oferować różne interpretacje, dokonywać krytyki analizy danych, zapewniać szerszy wgląd w interpretację wyników badań;
 - analiza *symultaniczna* (wtórna analiza, pojedyncza baza danych), kiedy różni badacze zaangażowani w jeden projekt badawczy dzielą się odpowiedzialnością za różne poziomy lub etapy badań (np. praca terenowa, analiza);
 - analiza *post factum* (brak wtórnej analizy, różne bazy danych), co stanowi odpowiednik ilościowej meta-analizy i syntezy literatury, która w przypadku badań jakościowych również poddana jest pewnym rygorom, gdy zwraca się uwagę na: dobór badań (na jakiej podstawie i które badania wzięto pod uwagę), kontrolę jakości, związek z podjętym wtórnie problemem, wyniki (w jaki sposób badacze radzili sobie z niespójnymi i brakującymi danymi);
 - analiza *post factum* (wtórna analiza, różne bazy danych), kiedy badacz wtórny dokonuje syntezy różnych badań poprzez analizę wykorzystywanego w nich oryginalnego materiału badawczego;
 - analiza *symultaniczna* (brak wtórnej analizy, różne bazy danych), gdy badacz wtórny dokonuje przeglądu dwóch lub więcej trwających projektów badawczych, co dotyczy zwykle większych projektów badawczych z wykorzystaniem narodowych grantów;
 - analiza *symultaniczna* (wtórna analiza, różne bazy danych), gdy badacz prowadzi jednocześnie kilka badań bądź też badania następujące jedno po drugim, w których dokonywana jest analiza, ale nie ma opublikowanego

raportu końcowego, co może pozwalać na uniknięcie powielania błędów w kolejnych badaniach oraz rozwój teorii poprzez replikację i modyfikację [Turner 1997].

Dokonane przez Turnera podsumowanie pokazuje duże zróżnicowanie w podejściu do analizy wtórnej, co rzutuje na przyjętą procedurę konkretnych badań.

Kroki postępowania badawczego w analizie wtórnej

Postępowanie badacza we wtórnej analizie danych jakościowych zależy zarówno od przyjętego modelu analitycznego, jak i od obszaru poszukiwań badawczych oraz szczegółowych pytań badawczych. Czynniki te będą warunkowały wybór procedury przeprowadzenia badań. Przykład takiej procedury przedstawia Johnston [2014], która proponuje przyjęcie następujących kroków postępowania badawczego:

- określenie pytań badawczych, oparte na wykorzystaniu wiedzy teoretycznej i umiejętnościach koncepcyjnych;
- identyfikacja zbioru danych poprzez wykorzystanie analiz literatury, publikowanych i niepublikowanych prac naukowych z danej dziedziny, sprawdzenie dostępności do surowych danych pochodzących z konkretnych badań, kontakt z badaczami, praktykami, instytucjami badawczymi i innymi agencjami zajmującymi się badanym wycinkiem;
- dokonanie pełnej oceny zbioru danych pod kątem ich stosowności i jakości, w tym wzięcie pod uwagę:
 - co było celem pierwotnych badań?
 - kto zbierał dane (znaczenie może mieć znajomość badacza pierwotnego, możliwość wymiany informacji, doświadczenie i wiedza badacza)?
 - jakie dane zebrano (istotna jest znajomość wszystkich wykorzystanych narzędzi badawczych, dostęp do protokołów i innej dokumentacji z przebiegu badań)?
 - kiedy je zebrano (badacz wtórny powinien wziąć pod uwagę czas zbierania danych, gdyż materiał badawczy zbierany mógł być kilka lat przed opublikowaniem wyników)?

- w jaki sposób uzyskano dane (metoda, dobór próby badawczej, liczba odpowiedzi, liczba osób, które odmawiały zgody na udział w badaniu)?

Na tym etapie ma miejsce także zarządzanie danymi pochodzącymi z badań pierwotnych. Zaleca się, aby badacz wtórny miał dostęp do wszelkiej dokumentacji związanej z badaniami pierwotnymi (m.in. publikacje, protokoły z badań, kwestionariusze, kody), a także dysponował surowym materiałem badawczym. W fazie końcowej korzystne jest również dokonanie analizy, w jakim stopniu dane otrzymane z jednego źródła są zbieżne z danymi dostępnymi z innych źródeł [Johnston 2014].

Etyka procedury analizy wtórnej

Dargentas i Le Roux [2005] wskazują cztery możliwe podejścia do wtórnej jakościowej analizy danych:

- odrzucenie opcji archiwizacji danych, a tym samym możliwości dokonywania wtórnej analizy danych ze względów teoretycznych, epistemologicznych i metodologicznych;
- pozytywne nastawienie do wtórnej analizy danych, ale brak dostępu do danych z badań pierwotnych;
- pozytywne nastawienie do wtórnej analizy danych oraz wykorzystywanie tych danych z zastosowaniem ścisłych procedur badawczych;
- skrajnie pozytywne nastawienie wobec badań przy jednoczesnym niedoszacowaniu znaczenia pewnych specyficznych elementów tego badania.

Naszym zdaniem, trzecia opcja wydaje się być optymalna, ale przy takim podejściu niezbędne jest sformułowanie wytycznych etycznego postępowania. Etyka stawia pewne granice w prowadzeniu wszelkich badań naukowych (w tym w analizie wtórnej danych). Badacz zwykle - jak zauważa Górniewicz [2016] - jest członkiem większego zespołu badawczego, a także działa w ramach instytucji naukowej. Obowiązują go zatem regulacje prawne przyjęte w danym kraju oraz w danym ośrodku naukowo-badawczym. Jednak oprócz uregulowań prawnych występują pewne etyczne zobowiązania samego badacza uzależnione od jego moralności i świadomości. Trudno szukać pełnej zgodności w kwestiach, które uzależnione są w dużej mierze od osobistej wrażliwości, a także od kontekstu

konkretnej sytuacji, stąd często przy próbie określenia norm etycznych obowiązujących w danym rodzaju badania naukowego pojawia się więcej dylematów niż jasnych i pewnych odpowiedzi na postawione pytania.

W przypadku wtórnej analizy danych jakościowych również należałoby się przyjrzeć etyce postępowania badawczego. Pojawia się tutaj pięć podstawowych kwestii, które wzajemnie się splatają:

- relacja „badacz pierwotny - badacz wtórny”,
- prawa autorskie i prawo własności danych,
- świadoma zgoda badanych,
- poufność,
- wiarygodność.

Kwestie te w różnym zakresie dotyczą dwóch podmiotów: badacza pierwotnego oraz uczestnika badań pierwotnych.

Relacja „badacz pierwotny - badacz wtórny”

Obaj badacze zajmują się badaniem tej samej grupy, jednak zwykle stawiają przed sobą inne cele. Stąd przynajmniej część danych, które chciałby uzyskać badacz wtórny, mogła nie być zebrana przez badacza pierwotnego. Mogła też zostać zebrana w miejscu, czasie i w grupie badawczej, która nie leży w centrum zainteresowania kolejnego projektu badawczego [Johnston 2014]. Badacz wtórny w swoich analizach bierze pod uwagę nie tylko dane, do których uzyskał dostęp, ale również doświadczenia badacza pierwotnego, od których może zależeć jakość zebranych danych, dostęp do notatek terenowych lub materiałów wprowadzonych do komputera [Turner 1997]. Z tego wynika kwestia wymagająca szczególnej delikatności: ocena pierwotnego postępowania badawczego oraz decyzji podejmowanych przez pierwotnego badacza. W literaturze można spotkać postulat współpracy i wzajemnego szacunku, a sytuacja wtórnej analizy danych może być wówczas traktowana jako okazja do rozwoju naukowego obu stron [Andrews, Higgins, Waring, Lalor 2012]. Konsultowanie się obu badaczy w czasie procesu badawczego nie jest wymogiem, ale może być ważnym elementem badań.

Prawo autorskie

Kwestia praw autorskich jest ściśle związana z wcześniej omówionym zagadnieniem i również może budzić pewne kontrowersje. Ze strony badacza pierwotnego może pojawić się opór przed udostępnieniem danych. Postulat wzajemnego zrozumienia i współpracy, a także uczciwe podejście badacza wtórnego mogą być tutaj kluczowe. Istotna jest kwestia uczciwości przy sporządzaniu raportu z badań, w którym obowiązkowo powinno pojawić się nazwisko badacza pierwotnego [Corti, Thompson 2007], a także powinna być wskazana jego rola w dotarciu do danych pierwotnych. Jest jeszcze sprawa prawa własności danych, choć ona niekoniecznie dotyczy jedynie badaczy pierwotnych, gdyż ich właścicielami mogą być również osoby badane.

Świadoma zgoda uczestników badań

Badacz podejmujący swoje działania bez bezpośredniego kontaktu z uczestnikami badań pierwotnych może mieć mniej dylematów związanych z etycznością postępowania wobec nich. Uczestnicy badań stają się podmiotami zupełnie anonimowymi, wzbudzającymi mniej dylematów etycznych, dlatego też niezbędna jest duża wrażliwość, aby nie dochodziło do nadużyć. Prawa osób uczestniczących w badaniach nadal powinny być w centrum uwagi badacza, a pytanie o uzyskanie świadomej zgody badanych pozostaje ciągle aktualne. Często dotarcie do badanych może być bardzo utrudnione lub wręcz niemożliwe, a badani mogli być zapewniani o niepodejmowaniu przez badacza pierwotnego prób ponownego kontaktu z nimi [Gillies, Edwards 2005]. Najważniejsze jest zapoznanie się z pisemną zgodą, jaką podpisywali uczestnicy, zgadzając się na udział w badaniach pierwotnych. Bywa ona na tyle szeroka, że umożliwia podejmowanie dalszych badań z wykorzystaniem zebranych danych. Jednak nadal pozostają tu etyczne dylematy: czy badani zgadzając się na uczestniczenie w badaniach o określonym celu, zgodzili się również na badania o innych założeniach badawczych i czy zgoda na badanie pierwotne oraz przechowywanie danych była również zgodą na ich wtórną analizę [Bornat 2005; Thorne 2013]. Sytuacja ta wymaga szczególnej wrażliwości i troski badacza danych wtórnych. Te cechy

powinny chronić przede wszystkim uczestników badań pierwotnych, by nie doszło do naruszenia ich praw.

Poufność

Anonimizacja jest niezbędnym elementem w badaniach naukowych, szczególnie jakościowych, w których pojawiają się całe historie doświadczeń i przeżyć, a także bardzo osobistych opowieści badanych osób. Generalnie proces anonimizacji polega na usunięciu danych, dzięki którym możliwe jest zidentyfikowanie konkretnego uczestnika badań pierwotnych (imię i nazwisko zastępuje się pseudonimami, anonimizuje się również nazwy ulic, miast, szkół, ale także charakterystyczne czy unikatowe doświadczenia życiowe, charakterystyczny zawód, które mogłyby wskazać konkretną osobę). *Qualidata Process Guide* [2002] postuluje także usuwanie ze zbioru danych pewnych problematycznych fragmentów, na przykład zawierających oszczerstwa, zniesławienia osób trzecich.

Ponieważ dane pierwotne były wcześniej zebrane, analizowane oraz przedstawiane przez innego badacza, należy na początku zadać sobie pytanie: czy badacz pierwotny zadbał o to, by dane zostały wystarczająco starannie zanonimizowane [Bornat 2005; Gillies, Edwards 2005]. Przed podjęciem badań badacz wtórny powinien dokładnie przyjrzeć się danym i zadbać o ich anonimowość. Niektórzy postulują wręcz nadanie nowych pseudonimów przed przekazaniem danych do analizy wtórnej [Andrews, Higgins, Waring, Lalor 2012].

W literaturze przedmiotu można spotkać również pewne alternatywne podejścia do procesu anonimizacji. Wśród różnorodnych pomysłów i propozycji, które opisują Thomson, Bzdel, Golden-Biddle, Reay i Estabrooks [2005] pojawiają się następujące:

- podpisanie zgody przez wtórnych badaczy, że będą dbali o anonimowość osób badanych lub że uzyskają zgodę uczestników badań pierwotnych na powtórne użycie wcześniej zebranych danych;
- zachowanie prawa pierwotnych badaczy do kontrolowania danych, które są ujawniane oraz decydowanie, które elementy badania pierwotnego mogą zostać opublikowane (podejście to zakłada duże zaangażowanie badaczy pierwotnych w proces wtórnej analizy danych, co byłoby trudne do zrealizowania);

- uzyskanie dokładnej zgody uczestników badań pierwotnych, określającej zakres użycia danych z badań pierwotnych;
- uznanie, że uzyskanie zgody uczestników badań pierwotnych jest konieczne w takich przypadkach, kiedy dane są stosunkowo świeże, natomiast przy starszych danych taka zgoda nie jest konieczna (pozostaje jednak problem dookreślenia, które dane uznane byłyby za dane „świeże”, a które za dane „stare”).

Wiarygodność

Problem uznania danych za wiarygodne to problem przynajmniej podwójnej odpowiedzialności: wobec uczestników badań, którzy są podmiotem badań pierwotnych, ale też wobec czytelników/innych badaczy, którzy zapoznając się z raportami z badań będą tworzyli swoje wyobrażenia na temat badanej rzeczywistości. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę aktualność danych surowych, na co może wskazywać odstęp czasu pomiędzy uzyskaniem danych a ich wtórną analizą [Turner 1997; Johnston 2014]. Drugą kwestią, której należy się przyjrzeć, jest dystans między badaczem wtórnym i uczestnikiem badań pierwotnych. Jest on większy niż w przypadku badań pierwotnych, co z jednej strony umożliwia spojrzenie bardziej „obiektywne” ze względu na mniejsze „uwikłanie” badacza wtórnego, z drugiej zaś dane zostają pozbawione takich szczegółów, jak ton głosu, obserwowane emocje, zachowania, które mogą tkwić w pamięci badacza, który je zbierał [Bornat 2005].

Wątpliwości budzić mogą ponadto kwestie związane z brakiem bądź niewystarczającą informacją na temat sposobu zbierania danych pierwotnych. Badacz wtórny może nie zdawać sobie sprawy z trudności, jakie napotykał w tym procesie badacz pierwotny (np. duża liczba osób niewyrażających zgody na badanie, niezrozumienie niektórych pytań zawartych w wywiadach) [Johnson 2014].

Przy wykorzystywaniu przez badacza dokonującego wtórnej analizy danych wypowiedzi uczestników badań pierwotnych albo obserwacji ich dotyczących mogą ponadto pojawić się trudności w zrozumieniu głębi wypowiedzi, przy której badacza nie było. Może więc pojawić się dylemat pogłębionego rozumienia wypowiedzi [Van den Berg 2005] lub wręcz ryzyko pojawienia się zafałszowań

w procesie analizy i interpretacji [Thorne 2013]. Zapobiec temu mogą pewne zabiegi triangulacyjne, jak na przykład prośba o dostęp do notatek terenowych z badań pierwotnych [Turner 1997], raportów technicznych i publikacji badaczy pierwotnych [Johnston 2014], konsultacje z osobami zbierającymi dane pierwotne [Johnson 2014] czy też zapoznanie się z kontekstem życia uczestników badań pierwotnych oraz ich potrzebami [Thorne 2013]. Miałoby to zapobiec nadużyciom wobec grupy uczestników badań pierwotnych oraz potencjalnym błędom w interpretacji. Jednak, o ile możliwe jest odtworzenie wtórne tła społecznego, o tyle kontekst emocjonalny pierwotnego spotkania właściwie jest niemożliwy do zrekonstruowania.

Kolejne dylematy ujawniają się również w sytuacjach, gdy dane są słabo czytelne (np. pochodzą ze starych nagrań czy rękopisów) [Bornat 2005] lub też słownictwo, którym posługują się uczestnicy badań pierwotnych odbiega od współczesnego. W pierwszym wypadku etyczne wątpliwości pojawiają się przy pozostawieniu luk, ewentualnie domyślnym ich wypełnieniu, a przy drugim - uzgadnianie treści i terminologii. Oba procesy wymagają ostrożności [Bornat 2005].

Wyżej opisane kwestie mogą budzić uzasadnione opory etyczne, jednak analiza wtórna danych surowych ma przynajmniej jeden niezaprzeczalny walor: umożliwia głębsze poznanie grup unikatowych, „nieuchwytnych”, wrażliwych, małych, zamkniętych [Long-Sutehall, Sque, Addington-Hall 2010]. Dostęp do już zgromadzonych danych i ich analiza może zmaksymalizować poznanie takiej grupy i jej problemów/potrzeb, przy minimalnych wymaganiach wobec osób do niej należących oraz minimalnym zakłócaniu ich codziennego funkcjonowania.

Konkluzje

Wśród najczęściej wymienianych zalet analizy wtórnej wymienić można: jej opłacalność ekonomiczną (znika bowiem konieczność nakładów finansowych na zbieranie danych), wygodę, którą zapewnia ta strategia analityczna oraz zwiększenie tempa badań (z uwagi na fakt, że najbardziej czasochłonne elementy procesu badawczego, takie jak tworzenie narzędzi badawczych i zbieranie danych w terenie, są tu wyeliminowane) [Johnston 2014]. Analiza wtórna jakościowych danych zastanych posiada precyzyjną metodykę postępowania badawczego oraz

umożliwia uczenie się warsztatu analitycznego początkującym badaczom, na drodze pracy z transkrybowanymi danymi [Johnston 2014].

Jednakże analiza wtórna nie jest strategią analityczną pozbawioną dylematów i trudnych wyborów, związanych z pogłębioną dbałością o kwestie poprawności realizacji badań jakościowych. Szczególnej uwagi wymaga - naszym zdaniem - dobór zestawów danych pierwotnych do wtórnych analiz, wybór optymalnego celu analizy jakościowej zastanych danych wtórnych, postawienie pytań badawczych oraz doprecyzowanie etycznych warunków korzystania z danych pierwotnych. Wtórna analiza danych daje wiele możliwości przeprowadzania badań poprzez zwiększanie saturacji treści na drodze analiz większych zestawów z danymi pierwotnymi. Ten typ prowadzenia badań umożliwia ponowną reinterpretację dostępnych danych, dając badaczom wtórnym możliwość generowania nowych koncepcji, ram teoretycznych i modeli kształtujących projekty badawcze [Johnston 2014]. Dzięki analizom wtórnym danych pierwotnych, badania jakościowe zostają wzbogacone o nowe wymiary reprezentatywności.

Analiza wtórna stwarza również, na drodze stałych porównań, możliwości obserwacji procesualnych zjawisk z danych pierwotnych oraz ich analizy w kontekstach upływu czasu i zmian, co wydaje się ważne w badaniach społecznych. To, co warto również wziąć pod uwagę, dotyczy wartości triangulacyjnej samej analizy wtórnej, jej założeń teoretycznych, wariantów, zespołu badaczy i procedur precyzujących prace badawcze dotyczące danych pierwotnych. Dodatkowo, analiza wtórna nie wymaga bycia w terenie badawczym, nie wymaga trudów kontaktu bezpośredniego z badanymi, przez co w mniejszym stopniu obciąża psychicznie badaczy wtórnych, którzy filtrują w bibliotekach lub własnych gabinetach uniwersyteckich czy zaciszach domowych sterty danych pierwotnych, bez potrzeby uczestnictwa, niekiedy w trudnych interakcjach w terenie. Analiza wtórna może być zatem sposobem analizy danych niwelujących obciążenia psychiczne, w przypadku przeciążonych badaczy. Naszym zdaniem, ma szczególne znaczenie w sytuacjach, gdy sceny kulturowe złożone są z grup wrażliwych społecznie, stanowiących zwykle większe wyzwanie emocjonalne dla badaczy gromadzących dane osobiście przez wiele lat. Dodatkowo, warto wziąć pod uwagę słowa Corti i Thompsona, którzy piszą o wartości współczesnej technologii w prowadzeniu analiz wtórnych. Autorzy uważają bowiem, że patrząc w przyszłość,

innowacyjne dostępy w przestrzeni on-line do danych oraz narzędzi analitycznych, zachęcą kolejnych badaczy i ułatwią wtórne skorzystanie ze zgromadzonych uprzednio danych jakościowych [Corti, Thompson 2007, s. 311].

Bibliografia

- Andrews, L., Higgins, A., Waring A., M., & Lalor, J., G., (2012). *Classic Grounded Theory to Analyze Secondary Data: Reality and Reflections*. "The Grounded Theory Review", Vol. 11, Issue 1, s. 12-26.
- Bartnikowska U., Ćwirynkało K., Borowska-Beszta B., (2017). *A Pattern of Transition to Adulthood Indicated in Plans for the Future of Males with Intellectual Disabilities: Secondary Qualitative Data Analysis*, "International Journal of Psycho-Educational Sciences", Vol. 6 (1), s. 78-94.
- Creswell, J., (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 3rd Edition. Los Angeles: Sage Publications, Inc.
- Bornat, J., (2005). *Recycling the Evidence: Different Approaches to the Reanalysis of Gerontological Data*. "Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research", Vol. 6(1), Art. 42, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114fqs0501424> (Dostęp: 19.02.2017)
- Corti, L., Thompson, P., (2007). *Secondary Analysis of Archived Data, Qualitative Research Practice*. W: C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, D. Silverman (red.), *Qualitative Research Practice*. London - Thousand Oaks - New Delhi: Sage Publications, s. 297-313.
- Dargentas, M., Le Roux, D., (2005). *Potentials and Limits of Secondary Analysis in a Specific Applied Context: The Case of EDF-Verbatim*. "Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research", Vol. 6(1), Art. 40, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0501404> (Dostęp: 19.02.2017)
- Fielding, N., (2004). *Getting the most from archived qualitative data: Epistemological, practical and professional obstacles*. "International Journal of Social Research Methodology", Vol. 7(1), s. 97-104.
- Furfey, P., H., (1953). *The Scope and Method of Sociology: A Meta-sociological Treatise*. New York: Cooper Square.

- Gillies, V., Edwards, R., (2005). *Secondary Analysis in Exploring Family and Social Change: Addressing the Issue of Context*. "Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research", Vol. 6(1), Art. 44, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0501444> (Dostęp: 19.02.2017).
- Glaser, B., (1963). *The use of secondary analysis by the independent researcher*. "The American Behavioral Scientist", Vol. 6, s. 11-14.
- Górniewicz, J., (2016). *Wymiar moralny w badaniach społecznych - zacznij dyskusję*. W: H. Kędzierska (red.), *Etyka jakościowych badań edukacyjnych – dylematy i badawcze (nie)rozstrzygnięcia*. Olsztyn: UWM, s. 11-27.
- Heaton, J., (1998). *Secondary analysis of qualitative data*. "Social Research Update" Vol. 22, <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU22.html> (Dostęp: 19.02.2017).
- Heaton, J., (2004). *Reworking Qualitative Data*. London: Sage Publications.
- Heaton, J., (2008). *Secondary analysis of qualitative data : an overview*. "Historical Social Research", Vol. 33, Issue 3, s. 33-45. URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar>
- Hinds, P. S., Vogel R. J., & Clarke-Steffen L., (1997). The possibilities and pitfalls of doing a secondary analysis of a qualitative dataset. "Qualitative Health Research", Vol. 7(3), s. 408-424.
- Johnston, M., P., (2014). *Secondary Data Analysis: A Method of which the Time Has Come*. "Qualitative and Quantitative Methods in Libraries", Vol. 3, s. 619-626.
- Kubinowski, D., (2010). *Jakościowe badania pedagogiczne: filozofia – metodyka – ewaluacja*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Long-Sutehall, T., Sque, M., Addington-Hall, J., (2010). *Secondary analysis of qualitative data: a valuable method for exploring sensitive issues with an elusive population?*, "Journal of Research in Nursing", Vol. 16(4), s. 335-344.
- Noblit, G., W., & Hare R., D., (1988). *Meta-ethnography: Synthesizing Qualitative Studies*. Newbury Park, CA: Sage.
- Qualidata Process Guide*. Qualitative Data Processing (UK DATA ARCHIVE, 2002). <http://www.esds.ac.uk/qualidata/documents/dataprocess.pdf> (Dostęp: 20.03.2017).
- Padgett, D., (2008). *Qualitative Methods in Social Work Research. Second Edition*. Los Angeles – London - New Delhi - Singapore: Sage Publications.
- Paterson B. L., Thorne S., Canam C., and Jillings C., (2001). *Meta-Study*

- of Qualitative Health Research: A Practical Guide to Meta-analysis and Meta-synthesis*. London: Sage Publications.
- Thomson, D., Bzdel, L., Golden-Biddle, K., Reay, T., & Estabrooks, C., A. (2005). *Central Questions of Anonymization: A Case Study of Secondary Use of Qualitative Data*. "Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research", Vol. 6(1), Art. 29, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0501297> (Dostęp: 19.02.2017).
- Thorne, S., (1998). *Ethical and Representational Issues in Qualitative Secondary Analysis*. "Qualitative Health Research", Vol. 8(4), s. 547-555.
- Turner, P., D., (1997). *Secondary Analysis of Qualitative Data*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Chicago, IL, March 24-28,1997).
- Van den Berg, H., (2005). *Reanalyzing Qualitative Interviews From Different Angles: The Risk of Decontextualization and Other Problems of Sharing Qualitative Data*. "Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, Vol. 6(1), Art. 30, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0501305> (Dostęp: 19.02.2017).
- Wolcott, H., F., (1992). *Posturing in qualitative inquiry*. W: M.D. LeCompte, W.L. Millroy, J. Preissle (red.), *The Handbook of Qualitative Research in Education*, New York: Academic Press, s. 3-52.
- Zhao, S., (1991). *Meta-theory, meta-method, meta-data-analysis: what, why, and how?*, "Sociological Perspectives", Vol. 34, s. 377-390.